

Figur 24: Kopparsnitt ur ”Suecia Antiqua et Hodierna” upprättat under 1600-talets senare del. Göteborgs befästa bebyggelse i bakgrunden och skansen Lejonet till höger i bild. Mölndalsån avtecknar sig i nedre delen av bilden. In mot Drottningporten ser man Fattighusåns.

Gullberg har varit befäst sedan början av 1300-talet. Gullbergs fäste fanns på Gullbergsklippan innan skansen Lejonet började byggas 1687. Den medeltida befästningen har raserats och återuppförts upprepade gånger. År 1568 byggdes ett fäste på klippan bland annat bestående av vallar, vattengravar och yttre försvarsverk, vilket förstördes vid anfall 1611–1613. (Trafikverket 2014a).

Gullberg är klassat som fornlämning (Göteborg 135:1) och byggnaden skansen Lejonet som statligt byggnadsminne och ingår både i det kommunala bevarandeprogrammet och i riksintresset.

De arkeologiska förundersökningarna inför Västlänken som genomfördes 2013 och 2014 har bekräftat att lämningar från slutet av 1300-talet och framåt finns bevarade på Gullberg. Fornlämningen är inte geografiskt avgränsad, mycket möjligt är att delar av Gullbergsklippan omgärdas av rester efter en vallgrav.

Värden centrala för riksintresset:

- Det före detta Stadens Barnhus, fattighus med tillhörande kyrka, nuvarande Mariakyrkan, är kulturhistoriskt värdefulla byggnader som speglar stadens sociala inrättningar i tiden kring sekelskiftet 1700–1800. Byggnaderna har både socialhistoriskt och byggnadshistoriskt värde. Fattighusåns med kajmuren som till stor del är från 1600-talet är en mycket värdefull del av stadens ursprungliga vattenvägar. Stampens kyrkogård med mur, portaler och kapell är en av Göteborgs mest intressanta kyrkogårdsmiljöer och är av stort kulturhistoriskt värde.
- Gullbergs strategiska läge är förutsättningen för skansens placering, vilket innebär att miljön som helhet har ett mycket högt värde. Skansen Lejonets kraftiga gråstenstorn är ett av stadens tydligaste och mest framträdande historiska landmärken och utgör en särskilt viktigt markering vid infarten till Göteborg. Skansen Lejonet är dessutom en värdefull del av Göteborgs befästning och är en av två försvarsskansar, en nordlig pendang till skansen Kronan. De båda skansarna har förutom ett högt upplevelsevärde ett unikt värde sett med ett internationellt perspektiv, samt ur forskningssynpunkt ett mycket stort fortifikationshistoriskt och vetenskapligt värde.

Figur 25: Äldre sociala inrättningar som exempelvis Fattighuset med tillhörande kyrka, nuvarande Maria Kyrkan som invigdes 1645, ligger längs Fattighusåns. Foto; Maria Olovsson, Acanthus.

1.2.8 Haga

Som en del av befästningen byggdes på Ryssåsen, dagens Skansberg, den så kallade Juteskrämmen 1639, en föregångare till skansen Kronan. Förskansningen byggdes ut och skansen Kronan stod klar vid 1600-talets slut.

Stadsdelen Haga började byggas 1640 vid Skansbergets fot. Stadsplanen för Haga färdigställdes 1660 och stadsdelen blev därmed Göteborgs första planlagda förstad och äldsta arbetarstadsdel utanför vallgraven. Haga kom efter rivningen av Göteborgs befästningar att utvidgas mot norr. Den ursprungliga bebyggelsen bestod av timrade hus i en till två våningars.

Figur 26: Haga Nygata utgör huvudstråket genom stadsdelen Haga. Lägre bebyggelse i trä och sten är utmärkande för stadsdelen. Dicksonska stiftelsens hus skymtar till höger i bild. Foto; Jenny Torle, Acanthus.

I mitten av 1840-talet ökade bostadsbristen till följd av etableringen av industrier i Göteborg. I den rådande liberala tidsandan överlät kommunen bostadsbyggandet till marknaden och enskilda filantropiska initiativ. Robert Dicksons stiftelse kom att uppföra flera arbetarbostäder och i anslutning till dem allmänna och sociala inrätningar (Riksantikvarieämbetet 2015). Exempel på sociala inrätningar som uppförts i Haga efter donationer är Renströmska bad- och tvättanstalten (nuvarande Hagabadet) och Dicksonska folkbiblioteket (nuvarande Allégården), båda byggnaderna är idag byggnadsminnen.

Figur 27: Renströmska bad- och tvättanstalten, nuvarande Hagabadet är en av flera filantropiska byggnadsprojekt i stadsdelen Haga. Byggnaden är byggnadsminne enligt KML kap 3. Foto; Maria Olovsson, Acanthus.

Det så kallade landshövdingehuset med bottenvåning i sten och två våningar i trä började uppföras på 1870-talet. I Haga finns några av Göteborgs bäst bevarade landshövdingehus som med rikt dekorerade fasader visar på nystilarna vars popularitet var stor vid 1800-talets slut.

Figur 28: Ett välbevarat landshövdingehus i stadsdelen Haga med utsmyckande snickerier i nyrenässans. Foto; Maria Olovsson, Acanthus.

Förstaden var under Göteborgs befästa tid delad i Östra respektive Västra Haga av den så kallade kaponjären (löpgrav mellan stadsfästningen och skansen Kronan) och var begränsad till området söder om nuvarande Haga Nygata. Efter befästningarnas rasering utvidgades Haga åt norr mot Nya Allén och kaponjären lämnade plats för nya kvarter. Haga blev under denna period mycket tätt bebyggt, huvudsakligen med trähus och landshövdingehus. En omfattande bostadssanering av Haga inleddes på 1960-talet och avslutades över 30 år senare. Cirka en tredjedel av den äldre bebyggelsen är bevarad (Trafikverket 2014a). Arkeologiska undersökningar har visat att det under marken i den centrala delen av Haga, mot skansen, finns bevarat kulturlager med spår av bebyggelse och odlingslämningar från 1600-, 1700- och 1800-tal.

Värden som konstituerar riksintresset:

- Hagas bevarade äldre byggnader har var för sig stora värden och utgör sammantaget en unik kulturhistorisk miljö med de för staden så karaktäristiska landshövdingehusen samt annan äldre träbebyggelse. Stadsplanen och den bevarade bebyggelsen speglar stadsdelens historia från 1600-talets mitt till 1900-talets början. Bebyggelsens rika och konstnärliga utformning med dekorativa detaljer ger ett högt arkitektoniskt och arkitekturhistoriskt värde.
- Här finns många byggnader som representerar Hagas bostadsbebyggelse mellan cirka 1880-95 och hör till de äldre landshövdingehusen i staden. I Haga finns också äldre trähus från 1860-talet representerade. Dessa har ett stort byggnadshistoriskt värde då de speglar en äldre byggnadstradition vid tiden före landshövdingehusens era. Bostadshusen och arbetarbostäderna i Haga ger sammantaget en historisk bild av arbetarnas levnadsförhållanden och har därför ett stort socialhistoriskt värde.

- Skansen Kronan är en värdefull del av Göteborgs befästning och är en av två försvarsskansar, en sydlig pendang till skansen Lejonet. De båda skansarna har förutom ett högt upplevelsevärde ett unikt värde sett med ett internationellt perspektiv, samt ur forskningssynpunkt ett mycket stort fortifikationshistoriskt och vetenskapligt värde.

1.2.9 Vasastaden

1866 fastställdes en utvidgningsplan för den snabbt växande handels- och industristaden Göteborg. Mer storskaliga bostadskvarter skulle anläggas utanför vallgraven.

Figur 29: Plankarta till stadsplanen som vann laga kraft 1866. Kartan är beskuren. (Stadsbyggnadskontorets arkiv). Planen visar på flera nya planerade kvarter utanför vallgraven exempelvis Vasastaden, Lorensberg, "Långgatorna", Gullbergsvass och Stampen.

Vasastaden är Sveriges mest välbevarade stenstadsmiljö där kvartersindelningen och gatunätet är i det närmaste oförändrat. Stadsdelen är socialhistoriskt intressant och ger en god bild av levnadsförhållanden för de övre samhällssikten kring slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Många av husen präglas av tidens livfulla blandarkitektur i puts och tegel, natursten samt dekorativa inslag av keramik, järnsmide och trä. De flesta tomter är högt exploaterade med elegant bostadshus i fyra till fem våningar mot gatan.

Figur 30: En av Vasastadens kvarter med stenhus i 4-5 våningar. Rikt dekorerad blandarkitektur i puts och tegel är typisk för stadsdelen. Foto; Maria Olovsson, Acanthus.

Området var före planläggningen bebyggt med enklare trähus, landerier och relativt nya villor som revs för att göra plats för de nya bostadskvarteren. Stadsdelen har en tidstypisk stadsbyggnadsplan med rätvinkliga kvarter, några breda trädplanterade huvudgator och inslag av andra planteringar såsom förträdgårdar och parker. Vasastaden byggdes ut cirka 1870-1900 med stora stenhus avsedda för det välbärgade borgerskapet. Mycket karaktärsskapande är Vasagatan med sin allé som drogs fram mellan Södra Vägen i öster och Sprängkullsgatan i väster. Viss förnyelse och komplettering har skett efter 1935 i spridda kvarter, men bebyggelsen är på många gatuavsnitt närmast intakt. (Trafikverket 2014 f).

Värden centrala för riksintresset:

- Vasastaden är Sveriges mest välbevarade stenstadsmiljö och stadsplanehistoriskt intressant med en kvartersindelning och ett gatunät som är i det närmaste oförändrat. De palatsliknande bostadshusen har ett högt arkitektoniskt och arkitekturhistoriskt värde och utgör goda exempel på 1800-talets högborgerliga formspråk. Den påkostade arkitekturen åskådliggör att bostadsmiljön utformades speciellt för industri- och handelsaristokratin och har ett högt socialhistoriskt värde. (Trafikverket 2014 f).
- Stadsdelen och dess bebyggelse speglar Göteborgs utveckling till storstad då den ursprungliga stadsgränsen inte längre räckte till. Stadsdelens tidstypiska bebyggelse visar på ett pedagogiskt sätt ett viktigt steg i Göteborgs stads utveckling till storstad, ett steg som är av stort socialhistoriskt- såväl som ekonomihistoriskt värde.

- Stadsbyggnadshistoriskt värdefull är också Götaplatsen som en av sin tids mest monumentala stadsbyggnadsprojekt. Både bostadskvarteren och Götaplatsen har höga socialhistoriska värden då de ger en god bild av levnadsförhållanden och kultur- och bildningsidealen hos de övre samhällssikten under tidigt 1900-tal.

Figur 31: Vasastaden rymmer även mer påkostade palatsliknande byggnader, här vid korsningen Vasagatan och Viktoriagatan. Foto; Maria Olovsson, Acanthus.

1.2.10 Korsvägen, Lorensberg

Området kring Korsvägen har ingått i Göteborgs stads ägo sedan staden grundades men var fram till 1800-talet ett utkantsområde som arrenderades ut till landerier, det vill säga bebyggda jordbruksfastigheter på stadens mark. Johannebergs landeri anlades under slutet av 1700-talet och är bevarat i stadsrummet med både huvudbyggnad och trädgård. Sedan 1700-talet har Korsvägen varit en betydelsefull vägkorsning då den södra infartsvägen till Göteborg (Södra vägen) delades och Örgrytevägen anslöt från öster. Namnet Korsvägen är känt sedan denna tid. Vid 1800-talets senare del var staden inom vallgraven fullt utbyggd och flera nya centrala bostadskvarter uppfördes på marken utanför. Området norr om Korsvägen planlades för borgerlig bostadsbebyggelse i stenstadskvarter och byggdes ut mellan åren 1890-1930.

Figur 32: Huvudbyggnaden på Johannebergs landeri finns bevarad intill den trafikerade knutpunkten Korsvägen. Foto; Maria Olovsson, Acanthus.

I samband med Göteborgs jubileumsutställning 1923 skedde stora förändringar i området och idag synliga spår är bland annat Liseberg, Svenska Mässan och Näckrosdammen. Efter utställningen anlades Renströmparken som etappvis har kommit att ramas in av institutionsbyggnader, främst knutna till universitetet.

Figur 33: Norr om Korsvägen ligger stenstadskvarter uppförda 1890-1930. Byggnaderna är tidstypiskt uppförda med höga kvalitéer vad gäller både utformning och material. Foto; Maria Olovsson, Acanthus.

Ett annat landeri var Liseberg som formades som landeri i slutet av 1700-talet. Bebyggelse från 1700- och 1800-talet finns kvar på det nuvarande nöjesparksområdet. Göteborgsutställningen 1923 var till stora delar förlagd hit vilket än idag präglar nöjesparken med en del bevarad bebyggelse. Lisebergs bebyggelse från landeriepoken och Göteborgsutställningen speglar kulturmiljövärden av lokal betydelse.

Fornlämning Göteborg 500, består av trädgården och parken tillhörande Johannebergs landeri. Av kartuppgifter från 1800-talets början framgår att landeriet då hade mycket trädgårds- och ängsmark. Arkeologiska förundersökningar våren 2014 har också visat att sluttningarna och terrasserna mot Korsvägen bland annat har odlingslämningar och trädgårdsanläggningar bevarade under mark. Fynd i jordlagren daterar lämningarna från 1600-talet och framåt.

Johannebergs landeri är på grund av de bevarade trädgårdsanläggningarna och sitt exponerade läge mot Korsvägen en unik lämning från landeritiden. Som representant för en viktig del av Göteborgs historia har landerimiljön inte bara ett mycket högt kulturhistoriskt värde utan även ett högt upplevelsevärde och ett pedagogiskt värde. De arkeologiska undersökningarna har dessutom påvisat att en stor kunskapsbank finns bevarad i trädgården/parken vilket gör den vetenskapligt mycket värdefull, speciellt vad gäller horologihistoria.

Värden centrala för riksintresset:

- Korsvägen är ett av Göteborgs äldsta vägskäl och knutpunkter där kommunikationsmönstret fortfarande finns kvar. Ur ett kommunikationshistoriskt perspektiv är Korsvägen mycket värdefull då platsen präglas av en lång historisk kontinuitet som speglar trafikens framväxt och stadens expansion.
- Johannebergs landeri har ett mycket högt kulturhistoriskt värde som med sin tillhörande trädgård gör det möjligt att föreställa sig områdets tidigare, lantliga läge och funktion. Byggnaden som sådan har ett högt pedagogiskt värde i att berätta om donationsjordens viktiga roll för stadens försörjning. Johannebergs landeri utgör en unik lämning från landeritiden väl exponerat i Göteborgs stadslandskap.
- Göteborgs jubileumsutställning är än idag Sveriges största utställning genom tiderna och de spår som finns bevarade har därmed ett högt kulturhistoriskt värde. Viktiga spår är delar av Lisebergs nöjespark, Renströmparken med Näckrosdammen samt Götaplatsen.

1.2.11 Annedal

I stadsdelen Annedal finns flera kulturhistoriskt värdefulla områden. Som uttryck för riksintresset näms exempelvis de mönsterbyggda tegelhusen vid Carl Grimbergsgatan som uppförts som arbetarbostäder. Dicksonska Stiftelsen, Göteborgs Arbetarebostads AB och Göteborgs Sparbanks byggnadsfond för arbetarebostäder lät uppföra byggnader i området under 1875-78. Här uppfördes även allmänna byggnader som exempelvis Annedalsskolan år 1883. Bebyggelsen i området kring Carl Grimbergsgatan är av stort kulturhistoriskt värde. Som ovanligt påkostade arbetarbostäder uppförda i filantropisk anda har de både arkitekturhistoriska som socialhistoriska värden (Göteborgs stad 2000). Byggnaderna speglar en viktig utvecklingsfas i Göteborgs historia och är också ett tydligt dokument över donationsandan som rådde i staden under 1800-talets senare del.

Figur 34: Arbetarbostäder i tegel uppförda längs Carl Grimbergsgatan i stadsdelen Annedal. Byggnaderna speglar eniktig utvecklingsfas i Göteborgs historia och är också ett tydligt dokument över donationsandan som rådde i staden under 1800-talets senare del. Foto; Maria Olovsson, Acanthus.

1.2.12 Johanneberg

Stadsdelen Johanneberg är anlagd på mark från olika jordegendomar. Främst är det mark som tillhörde Johannebergs landeri vars huvudbyggnad än idag finns bevarad vid Korsvägen (se Figur 32). Stadsdelens norra del, Nedre Johanneberg, är uppfört i storgårdskvarter under åren 1924-38, efter stadsingenjör Albert Liljenbergs stadsplan upprättad 1917. De första kvarteren som byggdes, i angränsning till Viktor Rydbergsgatan, uppfördes i 20-talsklassicistisk stil, övriga byggnader har fått en mer modernistisk prägel. Kvarteren är anlagda efter de topografiska förhållandena och höjdskillnader i området har gestaltats med terrasserande trappor och uppfartsvägar. Förträdgårdar och grönområden inom kvarteren är viktiga och värdefulla karaktärsdrag.

Figur 35: Bebyggelsen i Nedre Johanneberg är främst uppförd i 1920-talsklassicism. Kvarteren är uppförda efter platsens topografiska förhållande. Terrasseringar och grönområden förstärker höjdskillnaderna i området. Foto; Maria Olovsson, Acanthus.

Stadsdelens södra del, Övre Johanneberg är Göteborgs mest utpräglade ”funkisområde” och är det första området i staden som helt byggs enligt funktionalismens idéer. Stadsplanen från 1917 omarbetades av stadsingenjören Uno Åhrén, en av funktionalismens främsta förespråkare i Sverige. Övre Johanneberg uppfördes under 1937-39 och innehåller lamellhus i 6-8 våningar fritt placerade med stora grönytor mellan huskropparna. Ljusa putsade fasader och platta tak var gällande.

Stadsdelen visar prov på höga arkitekturhistoriska värden då den speglar övergången från det tidiga 1900-talets stadsplaneideal till det funktionalistiska och modernistiska idealen, arkitektoniska strömningar som speglar stora förändringar i samhället i övrigt.

Figur 36: Bebyggelsen i Övre Johanneberg är uppförd i mer storskalig modernistisk stil. Stora långsmala huskroppar är uppförda med stora öppna grönområden mellan husen. Området är Göteborgs mest utpräglade "funkisområde". Foto; Maria Olovsson, Acanthus.

1.2.13 Gårda

Gårda är idag ett delvis välbevarat område där man kan uppleva den typiska tätan blandningen av fabriker och bostäder som kom att anläggas under 1880-talet. De många fabriksbyggnaderna visar på Mälndalsåns betydelse som gammal transportled mellan Mälndals Kvarnby och Göteborgs hamn.

Figur 37: Bevarad industribebyggelse från 1800-1900-tal är av högt kulturhistoriskt värde. Området uppkom då Mölndalsån utgjorde en viktig transportled mellan Mölndals Kvarnby och Göteborgs hamn. Foto; Maria Olovsson, Acanthus.

Mer välbevarade delar av riksintresseområdet och av särskilt högt kulturhistoriskt värde är de gamla industrikerteren, med anslutande bostadshus i söder, längs Åvägen-Mölnsdalsåns. Här finns välbevarade fabriksbyggnader såsom Kamgarnsspinneriet tillsammans med byggnadsmitten Remfabrikens bevarade interiör och exteriör. De bevarade landshövdingehusen i södra delen av delområdet är av stort pedagogiskt värde då de på ett tydligt sätt speglar bostadsförhållanden för fabriksarbetarna som förr var verksamma i området.

1.2.14 Bö villastad och Örgryte trädgårdsstad

I influensområdets östra del, utanför riksintresseområdena, ligger Örgryte villastad. Området är utpekat som kulturhistoriskt intressant i det kommunala bevarandeprogrammet (Göteborgs Stad 2000). Området planlades på 1920-talet på mark som tillhörde gårdar och byar, bland annat Örgryte Stom, Underås, Överås, Skår, Bö och Lunden. Örgryte socken var vid Göteborgs grundande ett vidsträckt område. Socknens centrum låg här med den medeltida sockenkyrkan, Örgryte gamla kyrka. Under 1800-talets mitt flyttade inflytelserika köpmannafamiljer ut till Örgryte och på eller i anslutning till de gamla gårdarna byggdes nya bostadshus, utformade som stora villor. 1922 inkorporerades området med Göteborg och samtidigt presenterade stadsingenjören Albert Lilienberg ett planförslag för området med utbyggnad av bostadshus, främst villor.

Figur 38: Örgryte gamla kyrka, kyrkligt byggnadsminne, är ursprungligen uppförd under 1200-talet och utbyggd under både 16- och 1700-talen. Foto; Maria Olovsson, Acanthus.

Av stor pedagogisk betydelse är Örgryte gamla kyrka som speglar områdets betydelse långt före grundandet av Göteborgs stad. Byggnaden som sådan är av högt kulturhistoriskt värde då den som ett medeltida dokument speglar en kyrka som är utbyggd i omgångar under 16- och 1700-talen. De påkostade villorna från 1800-talets slut har höga arkitekturhistoriska värden och speglar även en period i Göteborgs historia då betydefulla köpmanssläkter uppförde bostäder i området. De många bostadshusen som uppfördes efter Albert Lilienbergs stadsplan på 1920-talet har uppförts i tidstypisk 20-talsklassicism och har i sig höga arkitektoniska kvalitéer. Området är ovanligt enhetligt och välbevarat vilket bidrar till områdets höga kulturhistoriska värde.

Figur 39: Ett exempel på bostadsbebyggelse i 20-talsklassicism uppförd efter stadsingenjör Albert Liljenbergs stadsplan från 1922. Byggnader med höga arkitekturhistoriska värden av lokal betydelse. Foto; Maria Olovsson, Acanthus.